

# BENT U AL VERHOORD?

## DE NOODZAAK VAN ZORGVULDIGHEID

barbara henkes  
fré de boer

Barbara Henkes en Fré de Boer zijn beiden redactielid van 'Groniek'.

Na alle artikelen over de manier waarop 'oral history' wordt gebruikt nu een poging om de meest betrokkenen - de mensen, die behulpzaam zijn bij het onderzoek - in het middelpunt te zetten.

Op welke manier worden de betrokkenen eigenlijk benaderd? Hoe worden de gesprekken gevoerd? Hoe zit het eigenlijk met de zeggenschap over het uiteindelijk product? Het auteursrecht geeft bescherming aan diegenen, die als "scheppende" personen kunnen worden beschouwd (1). Het voorwerp van de bescherming is de eigen persoonlijke creatie, die als zodanig het stempel draagt van haar creator. Wat houdt dit auteursrecht in voor de relatie tussen interviewer en geïnterviewde? Het auteursrecht komt toe aan de interviewer op het moment dat deze het interview bewerkt of verwerkt, omdat een artikel waarin wordt geschreven, gesproken of geciteerd uit een interview, het geestelijk product is van degenen die het artikel gemaakt heeft. Dit heeft nogal wat consequenties voor de geïnterviewde persoon. Op het moment dat de opgenomen gespreksbanden in de kamer van de onderzoeker liggen, kan de geïnterviewde de medezeggenschap daarover wel vergeten. Het hangt af van de welgemanierdheid van de onderzoeker, of hij de andere persoon er bij blijft betrekken.

Aan de hand van een onlangs gehouden onderzoek naar vrouwen in het verzet 1940-1945, dat door twee doctoraal studenten, Lidwien Marcus en Bob de Graaf aan de VU te Amsterdam, werd gehouden en een onderzoek naar de beleving van vrouwen in de Tweede Wereldoorlog van twee doctoraalstudentes, Barbara Henkes en Gertrud Meyer, in Groningen, zal geprobeerd worden de moeilijkheden en vooral de fouten, die

gemaakt kunnen worden, te bespreken. Fouten, die zeer pijnlijk kunnen zijn voor de mensen, die benaderd worden om mee te werken, en de initiatiefnemer zelf.

Juist deze onderzoeken zijn gekozen omdat het onderwerp een grote emotionele betrokkenheid van de benaderde en geïnterviewde vrouwen veronderstelt. Een betrokkenheid, die door de onderzoeker niet over het hoofd kan worden gezien en die een goed overdachte en voorzichtige aanpak noodzakelijk maakt.

Hoe belangrijk het ook is om de ervaringen van de vrouwen in de oorlog vast te leggen, het gevaar is aanwezig dat de geïnterviewden de indruk krijgen, dat het een onderzoek om het onderzoek is. Het is de taak van de initiatiefnemer de betrokkenen steeds weer bij het groeiende product te betrekken - het is hun geschiedenis, het zijn hun gevoelens.

Het lukraak benaderen van de mensen en het snel afwerken van de gesprekken kan niet gebeuren zonder de grootste fouten te maken. De onderzoeker kan op harde wijze geconfronteerd worden met de gevolgen van zijn gesprek, dat uit belangstelling voor het verleden van de betrokkenen geboren was. Na afloop van het Groningse onderzoek vertelde één van de betrokken vrouwen, dat haar Joodse man vlak na het gesprek een gezichtsverlamming had gekregen, iets wat al eerder na een hevige emotionele confrontatie met zijn verleden was gebeurd.

Hoe zit het verder met het resultaat van het onderzoek, als de media er lucht van krijgen en de namen van de betrokken vrouwen willen weten? Wat gebeurt er met de opgenomen ge-

spreksbanden? Het zijn vraagtekens, waar geen vastomlijnd antwoord voor klaarligt. Het hangt helemaal af van de persoon die alles in handen heeft - de onderzoeker.

## de benadering van de mensen

Een eerste aandachtspunt is de benadering van de mensen. Bij het Amsterdamse onderzoek werd eerst bij de Vereniging van Ex-politieke Gevangenen naar namen gevraagd.

Enkele vrouwen konden toen benaderd worden, die op hun beurt weer andere namen opgaven. Dit werden er zoveel (ongeveer 1800), dat de vrouwen vervolgens voornamelijk schriftelijk benaderd werden.

Bij de inleidende brief, die aan de mensen werd gericht, was een enquête-formulier gevoegd. Het enquête-formulier bevatte korte vragen naar de sociale achtergrond van de vrouwen, dat op een statistische benadering van het onderzoek wees. Dit is de betrokkenen niet ontgaan. Het waren vragen als "wat is de naam, de geboortedatum" enzovoorts. Het nadeel van enquêtes is dat de beleving van de vrouwen eigenlijk geheel buiten beschouwing wordt gelaten:

"De motivatie om meteen met een enquête te beginnen, is eigenlijk onbewust gegaan. Je krijgt heel gericht de antwoorden op de vragen, die je stelt. Bovendien kregen we zoveel namen van vrouwen, dat het onmogelijk was om het allemaal mondeling te doen", aldus Lidwien Marcus, een van de Amsterdamse onderzoekers.

In de brief, waarin de vrouwen om hun medewerking gevraagd werd, stelden de onderzoekers zelf dat het voor hen allen "om de situatie tot mei 1945 ging", dat het voor "een goed statistisch inzicht noodzaak was om zoveel mogelijk mensen te benaderen" en dat de betrokkenen "natuurlijk" bereid zouden zijn de enquête in te vullen.

Ondanks dat de helft van de aangeschrevenen de enquête heeft ingevuld, waren er ook negatieve reacties. De brief kwam op hen onpersoonlijk over. Een betrokken vrouw reageerde: "Geschiedenis gaat over mensen, reacties en omstandigheden, gevoelens en frustraties."

Er waren ook vrouwen bij wie de

enquête overkwam als een politieverhoor: "in welke gevangenschappen en kampen heeft U gezeten", en "onder welke namen wordt U in welke boeken genoemd", zijn hiervan treffende voorbeelden.

Het idee dat alles over de eigen persoon opgetekend zou worden riep associaties met de oorlog op.

Op al deze negatieve reacties zijn de beide Amsterdamse onderzoekers niet ingegaan:

"We kregen reacties van: in zulke enquêtes vraag je mensen naar welke bromfietsen ze kopen. Daar gooi je geen brief tegenaan, want je bent toch al gauw twee uur bezig voordat je zoiets hebt opgesteld. Nou, dan denk je, leg maar neer, als zij al zo negatief is dan maar niet. Je moet wel bedenken dat we zo'n 2000 brieven hebben gekregen. Nou, en die konden we niet beantwoorden, dan ben je echt veel langer bezig."

Door de omstandigheden werden de onderzoekers gedwongen ook zo hier en daar een gesprek te voeren, want naast de vrouwen die echt niet wilden meewerken, waren er ook die geen enquête meer in konden vullen. En vrouwen die liever erover wilden praten, dan de vijf opengelaten regels onder de vraag "wat was de aard van het verzet" in te vullen. De vrouwen waarmee uiteindelijk een gesprek werd gevoerd, waren er twintig uit de ongeveer 1800 enquêtekandidaten.

Zij hebben zelf om dat gesprek gevraagd.

"Als je naar de vrouwen toegaat om over het verzet te praten en je begint met "wanneer bent U geboren"... De mensen die hebben een verhaal, ze willen ervaringen vertellen, vertellen hoe teleurgesteld ze zijn. Ze willen andere dingen kwijt, dan die wij willen horen."

Het gevaar van het opstellen van standaardbrieven en standaardvragen is duidelijk genoeg.

Het Groningse onderzoek, dat geen kwantitatieve doeleinden had, heeft de indirecte benaderingswijze gekozen. De beide onderzoeksters werden in een artikel in een regionale krant voorgesteld. Het doel van het onderzoek werd uiteengezet en de vrouwen uit de omgeving die de Tweede Wereldoorlog hadden meegemaakt, gevraagd hun medewerking te willen verlenen. Het voordeel van een

dergelijke benadering is, dat de betrokkenen vrijgelaten worden om te reageren of niet. In het geval van een zo emotioneel liggend en dichtbij verleden als de laatste oorlogsjaren is dit van groot belang. De vrouwen, die nu contact zochten, wilden ook echt hun eigen verhaal kwijt, hun eigen geschiedenis vertellen.

dat ik geacht word er uit te zien zoals een gestudeerde vrouw met mijn soort beroep er hoort uit te zien. Al het andere zou kunnen worden opgevat als een teken van gebrek aan respect, zowel voor mijzelf als voor mijn gastvrouw. Voor degenen die hun hele leven op de grens van de armoede hebben geleefd, is het onbe-



## het gesprek

Hoe moeilijk een gesprek is, hoe veel zorgvuldige voorbereiding - tot de meest subtiele zaken als kleding en op tijd komen voor het gesprek - gewenst is, blijkt uit andere ervaringen.

Lillian Breslow Rubin zegt naar aanleiding van haar onderzoekservaringen naar de situatie van arbeidersgezinnen in Amerika:

"Dan is het zover. Met de bandrecorder - vooral de bandjes niet vergeten - de zenuwen in je buik. Voor ieder gesprek opnieuw: zenuwen en zorgvuldige voorbereiding. Ik heb voor dit bezoek iets aangetrokken dat heel gewoon, maar met zorg gekozen is - niet meer hippe kleren, geen versleten spijkerbroek. Ik weet al - voor een deel omdat ik zelf eens een jonge arbeidersvrouw was, voor een deel omdat ik al jaren onderzoek doe bij mensen uit de arbeidersklasse -

grijpelijk en beledigend als rijken er uitzien alsof ze arm zijn" (Lillian Breslow Rubin, 21/22).

En bij het Groningse onderzoek: "Terwijl ik naar het opgegeven adres rij, vraag ik me af, hoe ik deze onbekende vrouw zo op haar gemak zal kunnen stellen dat ze open met me wil praten. Onzeker sta ik op de stoep en onzeker doet zij open. Nadat ik mijn jas aan de kapstok heb opgehangen, gaat zij mij voor in de zitkamer en vraagt waar ik wil zitten: aan tafel of bij de haard. Het maakt mij niets uit - meestal wijst ze me zelf op een plek in de buurt van een stopcontact. Zo gewend als ik was aan kleine woningen met korte afstanden, was ik dit keer mijn verlengsnoer vergeten. Zij heeft er nog wel één. Zij vraagt nogmaals naar het doel van het onderzoek" (noot B. Henkes aantekeningen).

Steeds weer blijkt, dat een brief en een telefoontje van te voren niet voldoende zijn. Het is belangrijk om aan het begin van ieder gesprek nogmaals duidelijk

te maken waarom je bent gekomen en wat je er mee wilt doen. De eerste afspraken over anonimiteit, publikatie en dergelijke kunnen het beste mondeling gemaakt worden. Moeilijk is te bepalen, wanneer iets schriftelijk bevestigd moet gaan worden. Bij iedere schriftelijke afspraak zou zowel interviewer als geïnterviewde moeten tekenen en instaan voor de gemaakte afspraak. Daarbij wordt dan uitgegaan van het feit, dat beiden auteur van het interview zijn. Voorlopig houden we het bij mondelinge afspraken.

"Ze gaat naar de keuken voor de koffie en het stuk zelfgemaakt gebak. Van tevoren houd ik rekening met lekkernijen bij koffie en thee, omdat ik denk dat het belangrijk is met smaak van het aangeboden te smullen. Zelfs "Grüniger kouke" heb ik in de loop van de interviews geleerd soepel door mijn keel te krijgen. Ondertussen heeft haar man zich in de keuken teruggetrokken. Van tevoren had ik gevraagd of ik haar alleen kon spreken, omdat - zeker bij vrouwen - met z'n tweeën praten het beste gaat" (noot B. Henkes). "Ze installeert zich in de stoel tegenover mij, wijst op de bandrecorder en vraagt aarzelend: "Zet U die aan? Ik ben bang, dat ik het zo eng vind dat ik helemaal niet kan praten."

"Als U het niet erg vindt, wil ik het graag proberen", antwoord ik. "De meeste mensen vergeten hem vrij snel, maar als hij U blijft hinderen, zal ik hem afzetten, goed?" Ze schuift wat heen en weer in haar stoel, nog steeds niet op haar gemak, maar knikt. We beginnen." (L. Breslow Rubin, 22)

Als de geïnterviewde haar eigen geschiedschrijving wil kunnen vertellen, dan zal het interview een "open" karakter moeten hebben. Als ze beschrijft hoe ze zich in de steek gelaten heeft gevoeld, nadat haar man door de Duitsers opgepakt werd, haar kennissen en vrienden niet meer langs durfden te komen, ben ik stil. Ze huilen ik luister stil; ieder woord is er één teveel. Ze "vermant" zich en gaat door met haar verhaal. En als ze nou eens niet door zou gaan? Ik voel me machteloos, geconfronteerd met zoveel leed, dat ik weer opgeroepen heb.

Mijn onderzoek ging over gevoelige ervaringen in een moeilijke tijd. Maar kan ieder onderzoek, waarbij mensen naar hun verleden wordt gevraagd, niet

stuitten op intense ervaringen? Meer aandacht aan deze emotionele kant van het interviewen is zeker noodzakelijk.

"Na twee en een half uur namen we afscheid. Soms duurde het korter, andere keren nam het meer tijd in beslag." Een tijdslimiet is van tevoren moeilijk vast te stellen. Enkel alertheid op tekenen van vermoeidheid bij jezelf en bij die ander kan de duur van het gesprek bepalen.

"Ze heeft de deur achter me dicht gedaan en zwaait me na door het raam. Nog wat ontroerd, loop ik naar het dorpscafé. Vandaag heb ik 's middags nog een gesprek, omdat de reis zo lang is."

Het is niet verstandig om twee of meer gesprekken op één dag te doen om werkelijk geïnteresseerd te blijven en goed te kunnen blijven luisteren.

## de verwerking

"Links op het bureau een stapel cassettebandjes; rechts een stapel uitgetypte gesprekken: mevrouw A. tot en met N. De kodeletter is niet gelijk aan de ...naam om de anonimiteit zo goed mogelijk te garanderen. Ook de voornamen en veel straatnamen zijn uitgewist."

Mary Chamberlain had bij haar onderzoek naar "fen-women" in een dorp in de buurt van Cambridge de namen van de geïnterviewden te weinig gecamoufleerd. Een weekblad kreeg zo de kans om de namen van de betrokken vrouwen te achterhalen. Met foto's aangevuld, maakten ze er een sensatieverhaal van. Mary Chamberlain heeft het dorp, waar ook zij woonde, moeten verlaten (2).

Het ligt voor de hand, dat de geïnterviewden van tevoren op de hoogte blijven van wat er met hun verhaal gebeurt. Toch blijkt dat nog niet voor iedereen even vanzelfsprekend:

"Nee, zij hebben het resultaat nog niet gezien ... want het boek is nog niet af. Er hebben wel veel vrouwen naar gevraagd, maar als het uitgegeven wordt, denk ik, dat we ze maar een bedankje sturen en vertellen dat het uit is. We kunnen het echt niet aan iedereen toesturen. Eén zo'n exemplaar kost f 35,00 als je het copieert. Nou, en dat is teveel", vertelt Lidwien Marcus.

Het artikel is in de krant verschenen; de

uitgever is benaderd, of heeft zichzelf aangemeld. Het circus draait, zeker als het een onderwerp is dat goed in de markt ligt. Wat ligt er in deze tijd niet beter in de markt dan "vrouwen in oorlogstijd", en liefst nog wel in het verzet.

Daar kwam de NOS, die graag van de onderzoekers de namen van de vrouwen wilde hebben om dezelfde vrouwen voor het programma 'Ot en hoe zit het nou met Sien' te interviewen. Daar kwam de VARA met één van hun radioprogramma's, waar ze ook graag enkele vrouwen in op wilden laten treden.

Wat doe je als historica, als je op zich geen bezwaar hebt tegen de betreffende programma's.

"Ik vind het zelf niet zo'n punt... ik vind het vrij normaal... Ik zou wel eerst die vrouwen benaderen om ze te zeggen, dat de NOS graag met ze wil spreken. Als ze het zelf goed vinden, dan zie ik daar geen bezwaar in", zegt Lidwien.

Als vrouwen benaderd worden voor een onderzoek en een maand later omdat er een leuk radioprogramma is en weer een maand later opnieuw voor een interessant TV-programma, dan kunnen zij het gevoel krijgen "uitgemolken" te worden.

Als ze bijvoorbeeld op de TV komen en er volgen nare reacties, dan is de interviewer verantwoordelijk. Laat de omroeporganisaties maar een oproep plaatsen, dan wordt het initiatief bij de vrouwen zelf gelegd en staat het los van het aanvankelijke onderzoek.

- (1) Informatie (cahiers over massacommunicatie), deel I: Mr. F. Klaver, Pers- en omroeprecht, auteursrecht.
- (2) Lezing Mary Chamberlain, Congres Reading, Groot Britannië, 1977.

## noten van pagina 8.

- (1) A.I.C. Rütter, De Spoorwegstaking van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland. Leiden, 1935 (reprint Nijmegen, 1972).
- (2) Verslag, houdende de uitkomsten van het onderzoek (der) Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945. 8 delen, 's-Gravenhage, 1951.
- (3) Het Grote Gebod. Gedenkboek van het Verzet in LO en LKP. 2 dln; Kampen, etc. 1951.
- (4) Het betreft hier de transcripten. De geluidsbanden liggen volgens mededelingen van het RIOD bij de Stichting Film & Wetenschap.
- (5) B. A. Sijes, De razzia van Rotterdam, 10-11 november 1944 's-Gravenhage, 1951, 13.
- (6) Ibid., 14.
- (7) Ibid.
- (8) B.A. Sijes, 'Enkele aspecten van het interviewen als historische bron' in: De waarde van de moderne publiciteitsmedia voor de documentatie van het jongste verleden en heden, Symposium door de Nijmeegse Historische Studenten-Kring "Dr. Huybers" gehouden bij gelegenheid van zijn zesde lustrum, 16-18 mei 1963, z.p., z.j., 19-41
- (9) Ger Harmsen, Daan Goulouze. Uit het leven van een communist. (Utrecht 1967) 6, 174.
- (10) J.C.H. Blom, De Muiterij op de Zeven Provincieën. Reacties en gevolgen in Nederland. (diss. Leiden, Bussum 1975) 336.
- (11) VIP staat voor Very Important Persons.
- (12) Zie voor het onderscheid tussen 'oral history' op z'n amerikaans en op z'n brits: J. Talsma, 'Van horen zeggen ... Enkele opmerkingen over het gebruik van mondelinge mededelingen als bron voor historisch onderzoek'. Theoretische geschiedenis 4(1977) 132-148.
- (13) Wim Nijsten, Jos Bours, Marlies Houvast. 'Mijnwerkers', verhalen om te onthouden. Nijmegen 1979.
- (14) Derk Ploeger en Cathrien Ploeger-Eimers. Dagelijks leven in de vrij-socialistische beweging in Groningen, door hen zelf verteld. opgeschreven door Wilbert Dekker e.a. Groningen 1979.